

A Tatabányáról elszármazott író, Gáll István utolsó hosszabb itteni tartózkodása 1963 és 1965 közé tehető. Elmondása szerint egy ösztöndíj keretében másfél évet töltött ekkor a bányászvárosban, a helyi pártbizottság agitációs és propagandaosztályának munkatársaként. Megbízása nem elsősorban pártmunka végzésére, hanem az annak során szerzett tapasztalatok írásba foglalására szolt: ennek eredménye a *Csapda* című, 1966-ban a Szépirodalmi Kiadó gondozásában megjelent regény. Az ösztöndíjas időszak pontos körülményeire, intézményi hátterére, anyagi és egyéb feltételeire – más dokumentumok híján – egyelőre csak Gáll visszaemlékezései alapján hagyatkozhatunk. A tatabányai pártbizottság dokumentumait a Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára őrzi, Gáll István neve azonban egyetlen 1963 és 1965 közötti, itt található iratban sem szerepel. A Komárom Megyei Dolgozók Lapja 1963 és 1965 közötti számai sem tesznek említést az író ösztöndíjáról – legalábbis a lap évfolyamait online elérhetővé és kereshetővé tévő adatbázis, a Hungaricana tanúsága szerint.

A hatvanas évek magyar irodalmában jól érzékelhetően megélnékült az érdeklődés a „valóság feltárását” célzó prózai művek, mai fogalommal élve a „tényirodalom” iránt (erre az alábbiakban bővebben is kitérek), a megbízás tehát a műfaj korabeli fellendülésével is összefüggésben állhat. Gáll a vele készült 1981-es életútinterjúban² azonban idegenkedve beszélt a szociográfia műfajáról, ennek megfelelően a *Csapdát* sem érezte maradéktalanul beilleszhetőnek a hatvanas évek jellegzetes irodalmi trendjébe:

„A *Csapda* című könyvem kényszerhelyzetben született, mert nekem valami szociográfiát kellett volna írnom Tatabányáról, erre kötöttek velem szerződést, meg az ösztöndíjat is erre adták, de én azt nem tudtam megírni. Soha életemben sem riportot, sem szociográfiát nem tudtam írni. Egyszerűen a való tényeket képtelen vagyok megírni. [...] Csak azt tudom megírni, amit átéltem, de amit az agyam átalakított valamivé, ami aztán vagy novella vagy regény lesz, vagy jó lesz, vagy rossz lesz, de mindenképpen valami más. Így kezdtem el kínomban írni ezt a látszat-szociográfiát, ami regény, és mondanom se kell, hogy tulajdonképpen semmi köze nincs Tatabányához.”³

Reichert Gábor 49

„MINDENT TUDNI KELLENE”

Gáll István *Csapda* című

„ál-szociográfiájáról”¹

Az utolsó állítás túlzónak tűnik, hiszen a regény több alakja és eseménye – az író bevallása szerint is – a városban megismert személyeken és történéseken alapszik. Annyiban azonban megállja a helyét, hogy a *Csapda* valóban nem annyira a hatvanas évekbeli bányászváros, mint inkább az azt irán-
50 nyító pártapparátus létrejöttének és működésének bemutatására összpontosít. Bár a Gáll korábbi tatabányai vonatkozású novelláira is jellemző, „elbizonytalanított” városleírások itt is visszaköszönnek,⁴ összességében tényleg elmondható, hogy a helyszín kérdése mellékes az elbeszélte történet szempontjából. Sokkal hangsúlyosabb a mű azon törekvése, amely az ábrázolt város (és rajta keresztül egész Magyarország) huszadik századi történelmében központi szerepet játszó események értelmezésére irányul, különös tekintettel a munkásmozgalom egykori és jelenkori problémáira. A *Csapda* – összhangban a hatvanas évek több regényével – a szocializmus 1956 után kezdődő „új szakasza” által megkövetelt újfajta élet- és szemléletmód mibenlétét kutatja, a jelenkorról adott látélet azonban súlyos – persze kijavítható és kijavítandó – hiányosságokra, elmaradásokra mutat rá. A nézőpont egyértelműen „belső”, vagyis a mű a rendszer „belülről” való megreformálhatóságának közéleti kérdését járja körül – ugyancsak hasonlóan a hatvanas évek hol szolidan, hol határozottabban kritikus hangokat megütő, de természetesen mindvégig a megengedett keretek között maradó szociografikus regényeihez. A *Csapdában* körüljárt problémát lényegében a Kádár-korszak konszolidációs politikája és a kommunizmus forradalmi elvei között egyre inkább érzékelhetővé váló ellentmondás jelenti: hogyan érhető el a vágyott cél, vagyis a szocializmus, ha a párt félretette a korábbi évek (látszólag) kompromisszumok nélküli politikáját, és az egykori hatalmi elit helyett új káderek „kinevelését” preferálja? Kurucz, a főszereplő-elbeszélőt mindvégig mentoráló és a városban folytatott kutakodásait segítő pártmunkás a személyi kultusz időszakának elhúzódó hatásaiban látja a probléma gyökerét:

„Tíz év alatt sok minden megváltozott. A forradalmi harc, a hatalom megragadása óta talán ez a legnagyobb jelentőségű változás a kommunista világmozgalomban. A személyi kultusz hadi állapotokat konzervált. Hogy hová jutottunk vele, azt tudjuk... Most új politikára van szükség. A párton belüli demokrácia és a néphatalom igazi kiteljesedése az a következő szint, ahová fel kell jutnunk. Hogyan történik ez? Persze hogy belső válságokkal, belső harccal. [...] Az osztályharc fő ügye ma az alkotó munka. Ezért a kommunistaság és a munka viszonya sokak előtt tisztázatlan. A szövetségi politika nekik »zavaros«. [...] Pedig az új forradalmi szakasz épp hogy a békés építőmunkát, a gazdaság gyors fejlesztését követeli meg, hiszen szocialista társadalmat csak a legmodernebb ipari-mezőgazdasági alapra építhetünk!”⁵

Kurucz – és vele együtt a regény elbeszélője – magától értetődően használja az „új forradalmi szakasz” és a „szövetségi politika” fogalmait, az azok mögött meghúzódó ideológiai előfeltevések azonban inkább csak kikövetkeztethetők a fenti okfejtésből. Ezek közül a legfontosabb – a regény szemléletmódjára mindvégig jellemző – gondolati séma a történelem 51 folytonosságának, következetes ok-okozatiságának feltételezése. Eszerint a jelenkor történései mindig szükségszerűen következnek a megelőző korszakok történéseiből (itt például: a személyi kultusz „hadi állapotaiból” a Kurucz által csak utalásszerűen említett 1956-os események, azokból pedig az „új politika”), amelyek szintén egy korábbi időszak egyenes következményei – és így tovább visszafelé, egészen az idők kezdetéig. A történelmi szükségszerűség kvázi-transzcendens, az ember által lényegében irányíthatatlan erőként való elfogadása a „létező szocializmus” korszakának alapvető gondolati elemei közé tartozik, amelyből következően mindig az adott kort meghatározó történelmi folyamatok követelik ki az ember és a közösség rájuk adható (adekvát vagy inadekvát) válaszait. A *Csapda* fő kérdésfeltevése is ezen a szemléletmódon alapszik: elbeszélője afféle „történelmi nyomozóként” lép színre, aki a meg nem nevezett bányászváros jelenkori gondjait az időben visszafelé haladva, a múltban elkövetett – javarészt szükségszerűnek láttatott – hibák és bűnök feltárásával igyekszik megérteni. Az első fejezet végén ugyancsak Kurucz fogalmazza meg ennek a nyomozómunkának a lényegét:

„Mi történt? Hogyan történt? Ki tudja azt?! Más talán végig tudná gondolni. De én, aki annyira benne voltam az eseményekben...?! Mindent fel kéne hányni. Az elmúlt ötven évet. Meg ami a felszabadulás óta történt. Politikát, gazdaságot, hibákat, bűnöket, eredményeket, az egész életünket mérlegre kéne rakni. De én legfeljebb ráállok a mérlegre! Többet tőlem ne várj... Mindent tudni kellene. Mindent megérteni. Mindent, mindent! Ilyen egyszerű az egész, fújd fel!!!”⁶

A jelenkort tehát nem értheti meg az, aki nem tud „mindent”. Az elbeszélő pedig – egy Bársony Imre nevű egykori funkcionárius rejtélyes élettörténete és a város egyik aknájában történt, Bársonnyal összefüggésbe hozható bányaszerencsétlenség apropóján – kutatásba kezd, hogy ezt a munkát elvégezze, és „mindent megértsen”. Azzal a bizonyossággal lát munkához, hogy ez a tudás hiánytalanul megszerezhető, célja elérése pedig közelebb viheti őt és környezetét saját korának tudatos szemléléséhez.

Mint utaltam rá, a történelem folytonosságának és az egymást követő korok törvényszerű egymásra rétegződésének gondolati előfeltevése nem a

hatvanas évek magyar prózájának újdonsága, és nem is Gáll István az egyetlen olyan szerző a korszakban, aki a „történelmi nyomozás” fikciós eljárását választja saját jelenkorának körülírásához. Az 1956-os történelmi cezúra és az azt követő átmeneti időszak után okkal merült fel az igény (a hatalom, valamint a hatalommal kompromisszumot kereső alkotók és egy-egy állampolgárok részéről egyaránt) a konszolidációt hirdető „új szakasz” mibenlétének és eredetének megismerésére, valamint szükségességének alátámasztására. Számos képzőművészeti, filmes és irodalmi alkotás tett erre kísérletet a korszakban – az egyik legismertebb és talán legszimbolikusabb alkotásnak Bernáth Aurél hatvanas évek végén készült, *Munkásállam* című seccóját nevezhetjük –, véleményem szerint Gáll István regénye is ebbe a sorba illeszkedik. A *Csapda* Gáll életművében és a hatvanas évek magyar irodalmában elfoglalt helyének kijelölését tehát a regény irodalmi kontextusának bemutatásával érdemes kezdenünk.

*

A korabeli kritika elsősorban két, a közelmúltban megjelent és nagy visszhangot kiváltott könyvhöz, Fejes Endre *Rozsdatemetőjé*hez (első megjelenés: 1962) és Sánta Ferenc *Hűsz órájához* (1964) hasonlította a *Csapdát*.⁷ Fejes és Sánta – rajtuk kívül pedig a *Hideg napokat* a *Csapdával* azonos évben publikáló Cseres Tibor – műveivel hozza összefüggésbe Gáll könyvét a kortárs magyar regényirodalmat 1966-ban áttekintő Béládi Miklós is, aki szerint „a mai próza eltökélten folytatja a közeli múlt oknyomozó, elemző módszerű földérítését, hogy rálelhessen a mához vezető történelmi út napjainkban is tanulságokat nyújtó tapasztalataira vagy emberi sorsok elferdülésének, kisiklásának találja meg a magyarázatát.”⁸ Az „oknyomozás” és a „mához vezető történelmi út” keresése tehát azok a kulcsszavak, amelyek az irodalomtörténész szerint egyaránt jellemzik a korszak meghatározó alkotóinak törekvéseit (az eddig felsoroltakon kívül Mészöly Miklós, Mesterházi Lajos, Moldova György, László Anna, Örkény István és mások korabeli műveit is ehhez a vonulathoz sorolja.)

A *Csapdáról* szóló elemzések szinte mindegyike a fent említett regényekhez *képest* jelöli ki a mű értékeit, ami ugyancsak a szociografikus regény műfajának korabeli „konjunktúrájával” állhat összefüggésben. Néhány példa ennek illusztrálására: „Ugyanolyan fájdalmas-őszinte krónika ez a városi szocializmus születéséről, mint amilyen a falusi szocializmus krónikája volt: a *Hűsz óra*”;⁹ „Rokona a *Hűsz órá*nak, a *Rozsdatemető*nek, a *Próféta voltál, szívemnek*”;¹⁰ „A *Csapdának* semmi köze a riporthoz, a szociográfiához. Regény ez a javából, akárcsak Sánta *Hűsz órája*, melyet írója először ugyancsak riportnak, majd krónikának nevezett”;¹¹ „Gáll csaknem teljesen hasonló szerkezetű

munkája más környezetben működteti a *Húsz órában* bevált írói módszert: lineáris cselekményvezetés helyett az idősíkok váltogatásával, a nézőpontok állandó elmozdulásával követi nyomon a főhős életútját, keresi annak legfontosabb állomásait.¹²

A Rozsdatemető és a Húsz óra – túlzás nélkül állítható – óriási 53 kortárs közönségsikerének¹³ elsődleges okaként az általuk választott, részben hasonló témák feldolgozásának módját, vagyis a legközelebbi múlt elfogulatlanságra törekvő, helyenként a fennálló viszonyokat is kritikával illető, analitikus megközelítését nevezhetjük meg. Fejes Endre regényében egy józsefvárosi család generációkon átívelő, a századelőtől a hatvanas évekig elbeszelt történetén keresztül, kvázi „történelmi alulnézetből” kísérhetjük figyelemmel Magyarország legújabbkori történelmét. A nyomozás motívuma itt a szó szoros értelmében megjelenik, hiszen a névtelen külső elbeszélő az ifjabb Hábetler János által elkövetett gyilkosság „előtörténetét” tárja az olvasó elé – a mű legnagyobb részét jellemző, egyes szám harmadik személyű, tárgyilagos narrációt erőteljesen ellenpontozó keretelbeszélés tanúsága szerint meglehetősen személyes nézőpontból: „Kötelességem a tárgyaláson elmondani a való igazat. De ez a történet az első világháborúban kezdődik, amikor az én hőszám még nem is élt. Ezért kegyetlenül leírtam mindent. Ha majd úgy érzik, elfogultabb hangon beszélek ifjabb Hábetler Jánosról, nem tiltakozom, elismerem, hogy szeretem őt.”¹⁴ A keretes szerkezetbe illesztett történet a jelenkorból, vagyis 1962-ből visszatekintve elszalasztott lehetőségként láttatja a létező szocializmus társadalomformáló törekvéseit, a munkásosztály „hatalomra” emelését, amely – Zentay György regény végi híres mondatainak tanúsága szerint – nem járt együtt a proletariátus mindennapi életformájának szükségesnek tűnő megváltozásával:

„Hát ez a rendszer a ti homlokotokat csókolja, könyörög, hogy fájjatok el az egyetemre, legyetek orvosok, mérnökök, bírók, főművezetők, főrendőrök, főkatonák, főistennyilák, és ti előbújtatok a barakkokból, éltek ugyanúgy, mint a hörcsögök. Dzsessz, tánc, hajrá Fradi. Csak zabáltok, tömítetek magatokat túrós csuszával, rántott hallal, bőfögtök, és ágyba bújtok, kedves Hábetler elvtárs! [...] Te hogyan élsz? Keresel több mint kétezer forintot, lakásfestést vállalsz, mosol, főzöl, takarítasz, csókolgatod a fiadat. Láttál már színházat belülről? Elolvastál egyetlen könyvet is? Pedig te vagy ennek a hatalomnak a birtokosa, esztergályos főnemes, háborús mártír [...]”¹⁵

A mű végső tanulsága szerint tehát az egyéni és társadalmi létezésnek a „rendszer” által megteremtett új keretei – a várakozásokkal ellentétben –

nem hozták magukkal az e keretek által megkövetelt újfajta egyéni és társadalmi tudat kialakulását. Bár a „rendszer” immár minden lehetőséget megad rá, a munkásosztály, úgy tűnik, nem tud élni történelmi lehetőségével, így pedig féltő, hogy az elmélet mögött véglegesen lemaradó gyakorlat lehetetleníti el a szocializmus vágyott céljának elérését.

54 Az „érted haragszom”-típusú rendszerkritika hasonló mintázatai fedezhetőek fel a *Húsz órában* is, amelynek elbeszélője egy fiktív magyar falu belső feszültségeinek nyomába ered: a „történelmi nyomozás” a termelőszövetkezetek megalapításától és a belépések körüli vitáktól az 1956-os falubeli zavargásokig, majd az ötvenes évek eleji igazságtalanságokig és még korábbi eseményekig nyúlik vissza – ugyancsak azt az illúziót keltve, hogy egy regény keretei közt feltárható „a mához vezető történelmi út”, és hogy a jelenkor csak „történelmi távlatból”, az előzmények teljeskörű ismeretében érthető meg. Sánta regénye tartózkodik az ítélezéstől, a fikció szintjén a tényfeltáró újságírás „hallgattassék meg a másik fél is”-elvét követi. Riportszerű, a szereplői megszólalásokon alapuló elbeszélésmódja valóban sok közös vonást mutat a *Csapdáéval*, amelynek szerzője visszaemlékezésében említi is a kézenfekvő hasonlóságot:

„[A *Csapda*] ál-szociográfia volt, pont olyan, mint Sánta *Húsz órája*. Én tulajdonképpen egy kicsit utánoztam is őt, mert az előbb jelent meg egy [valójában két – R. G.] évvel. Ő meg talán engem utánozott, mert az én *Csapdából* előbb jelentek meg részek a *Kortársban*, és akkor jött rá, hogy azt ilyen formában írja. Jóban voltunk az idő tájt egymással, és olvastuk egymás kéziratát.”¹⁶

Ahogy a fentiekből is kitetszik, Gáll nem tulajdonított különösebb jelentőséget az „elsőség” kérdésének: a valóságábrázolás általános formájaként tekinthetett az „ál-szociográfia” műfajára, amely többféle anyag – legyen az egy alföldi falu vagy egy dunántúli bányászváros története – keretbe foglalására alkalmas. Hogy a műfajra valamiféle univerzális öntőformaként tekintett, arra jó példát nyújt a fent idézett gondolatmenet folytatása is, amelyben még egy korabeli magyar előképet említ – egyáltalán nem titkolva, hogy a *Csapda* is e mű koncepcióját viszi tovább: „De hát mindkettőnknek a még előbbi műfaji mintája volt Csák *Mélytengeri áramlása*. Tulajdonképpen az volt az első fiktív riport. Általában azt hiszem, hogy az írók szociográfiái mindig teljesen hasraütöttek.”¹⁷ Csák Gyula 1963-ban megjelent, ma már kevésbé ismert regénye a *Húsz órához* hasonlóan egy hatvanas évek eleji magyar falu mindennapjairól tudósít, ugyancsak a közösségen kívülről érkező, de iránta felelősséget érző, empatikus megfigyelő szemszögéből. A riportter-elbeszélő kitűzött célja lényegében ebben a műben is „a mához vezető történelmi út” megismerése, és a folytatás lehetőségeinek kikapogtatása. Ennek mikéntjét (és egyben a

nyomozómunka nehézségeit) fogalmazza meg az elbeszélő az alábbi, a mű címére is magyarázatul szolgáló passzusban:

„Szaglászok, vizsgálódom a föld felszínének e tenyérnyi magyar darabkáján, keresem a – hitem szerint általam is erősített – tudatos és tudattalan cselekvések eredményeként mutatkozó változást, amely azonban olyan, mint a mélytengeri áramlás, amelyet nem tükröz hűen a felszíni vízmozgás, és bűvár legyen, aki felméri az alanti izommozgások erejét, irányát, hatását.”¹⁸

Az elbeszélő „vizsgálódásai” elsősorban a „Milyen a mai magyar paraszt?” kérdés megválaszolására irányulnak: megteremtik-e az újfajta termelési módok (elsősorban a szövetkezetesítéssel járó gépesítés és kollektivizálás) a modern parasztember prototípusát? A regény nagy részében a fejlődést gátló tényezőkkel – ebből kifolyólag pedig a modernizáció szükségességét fel nem ismerő falubeliekkel – találkozunk, a zárlat mégis felmutatja a pozitív távlatot Sándor elvtárs személyében, aki az újfajta termelési módok elsajátítása mellett komoly ideológiai, szakmai és irodalmi műveltségre is szert tett, és a falu mellett a fővárosi kávézók és éttermek mélyvizében is otthonosan mozog. Az elbeszélő hangot is ad a „felfedezés” örömeinek: „Egyszóval: rábukantam végre! Íme, lecsapódott kísérleti lombikom falán a tiszta képzet, az esszencia, az új paraszti embertípus, akinek lelki-szellemi alkotását jelentékeny részben már a felszabadulás utáni társadalmi hatások formálták. Bizonyára minden emberben vannak ilyen hatások elszórtan, de bennük: egy marokra fogva.”¹⁹

A fentiekben röviden említett hatvanas évekbeli sikerregények elsősorban az elbeszélői alapállást illetően mutatnak hasonlóságokat Gáll István *Csapdájával*. A riportírásnak, kutatásnak, nyomozásnak (egyszóval az „igazság” empirikus módon való megismerésének) a fiktív keretébe ágyazott regényforma alkalmazása – egyébként nem függetlenül a szovjet irodalompolitikai iránymutatástól²⁰ – szoros szerkezeti és nézőpontbeli rokonságot eredményez a vizsgált művek között. Az alábbiakban e nézőpont egyéni változatának – amely egyesíteni igyekszik a „kívülálló” objektív, és a „bennfentes” empátikus tekintetét – Gáll művében való megjelenését és működését vizsgálom. A *Húsz órával*, a *Rozsdatemetővel* és a *Mélytengeri áramlással* közös motívumok mellett a Gáll-regény egyedi vonásaira is igyekszem felhívni a figyelmet: arra, hogy a Gáll esetében nemcsak fikcióként adott kettős (egyszerre „bennfentes” és „kívülálló”) szemléletmód milyen következtetések levonására vezette a műben ábrázolt (alapvetően fiktív, de egyértelműen Tatabányához köthető, „valós” elemeket is felmutató) bányászvárossal kapcsolatban.

Új Forrás 2021/1 – Reichert Gábor: „Mindent tudni kellene”
Gáll István *Csapda* című „ál-szociográfiájáról”

A *Csapda* arcképcsarnokszerű felépítése – amely lényegében minden fejezetben egy-egy helyi funkcionárius, értelmiségi vagy egyszerű dolgozó monologikus vagy dialogikus élettörténet-elbeszélését tárja az olvasó elé – a fenti példákhoz hasonlóan az új korszakhoz (vagyis a konszolidálódó Kádár-rendszerhez) való különféle viszonyulásokat fogja egybe, amelyek között a sajátos megfigyelői szerepben lévő elbeszélő teremt kapcsolatot. (Ehhez hasonló szerkezet figyelhető meg a *Húsz órában* és a *Mélytengeri áramlásban* is.) A homodiegetikus (vagyis a történetet egyszerre elbeszélő és abban részt vevő) narrátor már a regény első oldalain utal sajátos pozíciójára: az első jelenet „itt a pártbizottságon”²¹ – vagyis a helyhatározóval hangsúlyosan „sajáttá” tett térben – játszódik, ahol az elbeszélő többé-kevésbé otthonosan mozog. Mégsem számít valódi bennfentesnek, hiszen, mint hamarosan kiderül, csak rövid ideje és csak ideiglenesen dolgozik a pártbizottságon:

„Fél éve ültem vele [ti. Kuruczal] egy szobában, nem voltam új hajtás. [...] Sejtettem, mit gondol rólam: idejön egy évre, ösztöndíjjal, kisegítőnek, és fel akar szippantani mindent, amit mi itt tizenöt év alatt megkínlódunk – azt hiszi, hogy csak úgy elmeséltetheti magának mindazt, amit más végigélt!!!”²²

A nyilvánvaló életrajzi áthallás – vagyis az ösztöndíjjal a városban eltöltött időszakra tett utalás²³ – mellett az elbeszélő indirekt önjellemezésére érdemes felhívni a figyelmet: Kurucznak (maga a narrátor által feltételezett) véleménye szerint a narrátor „fel akar szippantani mindent”, a hosszú évek óta itt ténykedő pártmunkások által „végigélt” tapasztalatokat akarja néhány hónap alatt birtokba venni. A történet kezdetén még nem derül fény arra, hogy pontosan milyen okból törekszik erre az elbeszélő, tulajdonképpeni céljáról – vagyis tapasztalatai műbe foglalásáról – ekkor még csak maga az olvasó kezében tartott könyvtárgy tanúskodik.

A *Csapda* – és a vele a korabeli kritika által összefüggésbe hozott regények – elbeszélői pozíciójának sajátos vonása a történetben való személyes részvétel és a „hagyományos” realista elbeszélő mindentudásának furcsa ötvözése. A *Csapda*, a *Rozsdatemető*, a *Húsz óra* és a *Mélytengeri áramlás* elbeszélői, bár – éppen személyes jelenlétük miatt – nem „mindentudók”, mégis hozzáférnek az általuk elbeszélte történet minden elérhető részletéhez. Ennek biztosítója pedig (a *Rozsdatemető* kivételével, amelyben a keretelbeszélés narrátora ifjabb Hábetler János kollégája, aki azért kezdett anyaggyűjtésbe, mert meg akarta ismerni a férfi „titkát”, de nem derül ki, miért és

hogyan fért hozzá a rendőrség nyomozati anyagaihoz) az adott közösség életét irányító hivatalos hatalom támogatása. A *Hűsz óra* elbeszélője a falubeli szövetkezet vezetőjének házában száll meg a „nyomozás” idejére, a *Mélytengeri áramlás* narrátorának munkáját ugyancsak a helyi tanács vezetőse segíti, a *Csapdában* pedig egyenesen a párt helyi képviselőjeként lép színre a történetet papírra vető személy. Ebből következően a regényekben elmondott történetek deklarált módon a hatalom nézőpontját – pontosabban: a hatalom nézőpontját evidens szemléleti alapként elfogadó narrátor munkáját – tükrözik, hitelességük megállapítása így kizárólag e nézőpont legitimitásának elfogadásán vagy el nem fogadásán múlik.²⁴ Alapvető különbség azonban a *Csapda* és a másik három regény között, hogy Gáll művének végén az elbeszélő mintha felismerné kitüntetett pozíciójának illuzórikusságát: kénytelen belátni, hogy nem sikerült „mindent megtudnia” Bársonyról (hiszen azt sem sikerült kiderítenie, hogy a férfi meghalt-e egyáltalán), de, mint az utolsó bekezdésben mondja: „Jól van ez így.”²⁵ A „mindentudás” eléréséről való lemondás olyan mozzanata Gáll regényének, amelyet a többi elemzett mű kevésbé mondhat el magáról.

A cselekményt fejezetről fejezetre előremozdító „nyomozás” apropóját a *Csapdában* egy véletlenül kihallgatott beszélgetés adja, amelyben szóba kerül Bársony Imre, a város egykori teljhatalmú funkcionáriusa, akiről a történet jelen idejében már inkább csak fojtott hangon érdemes beszélni a pártbizottságon. Ki Bársony Imre, és miért vált kegyvesztetté néhány év leforgása alatt? – a város közelmúltját nem ismerő, de az iránt valamiért érdeklődő elbeszélő róla akar „mindent” megtudni, az első fejezetekből viszont még az sem derül ki, hogy a pártmunkás narrátor mihez szeretne kezdeni az összegyűjtött információkkal. A kutatás célja csak jóval később válik nyilvánvalóvá, amikor az elbeszélő egy volt iskolatársával találkozik a külszíni fejtésnél. Itt derül ki az is, hogy a narrátor valójában saját városába tért vissza, „bennfentes” pozíciója tehát ekkortól válik igazán hangsúlyossá:

„Ober azonnal közölte, hogy »mindent tud« rólam; a felesége tavaly egy regényt vitt haza a könyvtárból, ő meglátta a borítón a szerző nevét, és leleplezett! Diadalmasan pillantott rám, és én elkaptam a tekintetemet (mert a kívülálló szeméből-szavából-hangsúlyából kell újra és újra rádöbbenem, hogy milyen különös foglalkozás az enyém, amit épp ezért szégyenlek is, akár valami extra szenvedélyt; inkább nudistának tartanának, mint írónak).

– Mit csinálsz itt? Élményt keresel? – fitogtatta beavatottságát.

– Egy Bársony nevű férfiről akarok írni – mondtam ki zavaromban őszintén azt, amit eddig magamnak se vallottam be. De válaszolhattam volna

az igazat, hogy pártügyben járok?! Valódi munkám említése őelőtte – aki joggal hitte, hogy belelát a kártyáimba! – csak kibúvó lett volna...”²⁶

58 Az idézett szövegrész elbizonytalanítja az olvasót azt illetően, hogy mi is tekinthető az elbeszélő „valódi munkájának”: a kívülállók előtt szégyellt írás, vagy pedig a pártmunka? A kétféle tevékenység mintha egybecsúszna az elbeszélő tudatában, és a Bársonyról szóló regényhez való anyaggyűjtés egyszerre válna a pártmunkával rokon tevékenységgé.

A találkozás Oberrel azért is izgalmas része a regénynek, mert a Gáll munkásságát és/vagy életrajzát valamelyest ismerő befogadó számára felkínálja az életrajzi olvasat lehetőségét. Ez leginkább az elbeszélő és régi barátja közös iskolaéveinek leírásakor válik szembeötlővé – annál is inkább, mivel a történetekben személyesen részt vevő narrátor mindaddig semmilyen információt nem osztott meg saját magáról és a városhoz fűződő személyes kapcsolatáról:

„Röhögő Ober – ahogy az osztályban hívtuk – ősidőket idézett fel bennem, történelem előtti időket (valami sosem volt múltat), egy egészen más világot, amit csak az emlékezet őrizget, és a fantázia épít egyre szebbé: az édes és ostoba ifjúságot...”

Együtt jártunk a papi gimnáziumba. A háború előtt divat volt népi tehetségekről, »szűz elmékről« beszélni, és a piarista rend is elhatározta, hogy helyet ad egy ingyenes diáknak. [...] Egy-két évig vadócnak és gyerekesnek tartották a piaristák, de kitűnő tanulóként is aligha jutott volna felsőbb osztályokba, ha a felszabadulás után nem alakul nálunk a városban egy bányász-gimnázium lelkes, fiatal, kommunista tanárokkal.”²⁷

Kevésbé felismerhető, de ugyancsak a szerző saját életéből vett motívumnak – és a *Húsz óra*, valamint a *Mélytengeri áramlás* tárgyilagos(nak szánt) riporteri pozíciójától eltávolodó, a narrátor személyes érintettségét hangsúlyozó elemnek – tekinthető az elbeszélő megismerkedése Évával, a „borzasztóan okos” jogásznővel, akinek az alakja és az élettörténete számos hasonlóságot mutat az ugyancsak jogász végzettségű Gáll Veráéval. Leginkább a nő előző házasságáról szóló visszaemlékezésén ismerhetők fel a Gáll István által felhasznált életrajzi referenciák:

„Akkor hallottuk – ötvenhárom márciusában volt ez –, hogy meghalt Ő [ti. Sztálin], akinek a betegségében egy percig se hitt a férjem. Felült az ágyban, néhány pillanatig értelmetlenül meredt maga elé, aztán elkezdett zokogni. Egyszer ezt hajtogatta: »Mi lesz velem, mi lesz velem?!« És sírt, sírt. Én ijedten néztem rá, feküdtem dermedten, még asszonyoknak se mondhattam magam,

noha férjhez mentem, és egyszer csak azt gondoltam, dühösen: »És mi lesz velem...?!« Aztán jó néhány év után elérkezett életem másik nagy napja: első állásomat kellett elfoglalom. Egy ideig nem tudtam jogászként elhelyezkedni, mert a második férjem ötvenhatos ügyei miatt nem voltam megbízható. Nehezen éltünk, neki se volt állása. [...] Miközben kap- 59
kodva készülődtem, a férjem bevette az újságot, aztán hirtelen elém tartotta: rövid hír állt ott, hogy Nagy Imrét kivégezték. Nem értem rá ezen meditatálni, sietnem kellett a vonathoz. De a férjem magából kikelve ordítozni kezdett, hogy nem enged, nem mehetek állásba, az én szakmámat megbecstelenítették, és én különben sem szolgálhatok azoknak, válasszak, vagy ő, vagy az állás! Végül is elutaztam, és attól kezdve csak egy cérnaszál tartotta össze a házasságunkat, ami hamar el is szakadt...”²⁸

Gáll Vera egykori férje a későbbi demokratikus ellenzék meghatározó alakja, Krassó György volt. Krassót „ötvenhatos ügyei” miatt 1957-ben letartóztatták, 1963-ban amnesztiával szabadult, de eddigre már elvált Verától, aki 1961-ben kötött házasságot Gáll Istvánnal. Minderről Gáll részletesen beszélt a PIM munkatárának adott 1981-es interjúban, amelynek a kötetben megjelent változatából azonban kimaradt a szövevényes és politikailag meglehetősen kényes történet.²⁹ A *Csapda* fent idézett, bizonyos pontokon akár indiszkrétnek is nevezhető szövegrésze egybevág Gáll később Krassóról adott jellemzésével.³⁰

A regény referenciális utalásai kapcsán érdemes megemlíteni a *Lesen* című, ugyancsak a tatabányai ösztöndíjas időszakban keletkezett karcolatgyűjteményt, amely a *Csapdával* azonos kötetben látott napvilágot. A *Lesen* darabjaira ugyan nem tekinthetünk a *Csapdával* szorosán összefüggő szövegekként, a visszatérő szereplők (például Kurucz) és a szinte megegyező elbeszélői alapállás miatt – nem beszélve az egyazon kötetben való elhelyezés tényéről – a regény és a karcolatok mégis sajátos párbeszédet folytatnak egymással. Az ugyancsak a helyi pártbizottságon játszódó, vagy az ott hallott történeteket felelevenítő rövid elbeszélések lényegében a *Csapda* fiktív világába „emelik be” az életrajzi ént: a regénynél jóval több utalás olvasható Gáll tatabányai gyerekkorára, határőri múltjára, sőt az *Obsitosok* című szöveg egyik szereplője vezetéknevén szólítja meg az addig névtelen narrátort: „Mondja, Gáll elvtárs, tud arról, hogy ő – a titkár szemével társamra intett – pofozkodott?”³¹

A narrátort és az életrajzi ént egymáshoz közelítő – Gáll prózájára egyébként is jellemző – gesztusok mellett a helyszíniül választott bányászváros történetére utaló valóságreferenciákat is találhatunk a regényben, dacára annak, hogy korábban idézett nyilatkozatában Gáll azt állította, hogy a

Csapdának „semmi köze nincs Tatabányához”. Az alábbiakban a regény ezen motívumaira térek ki.

*

60

A *Csapdában* a fent már említett „félfikatív” városleírások mellett – amelyek nem nevezik meg Tatabányát, mégis egyértelmű utalásokat tesznek a névtelen város modelljeként szolgáló valós helyszínre – a helyi bányatröszt történetéről szóló beszámolók tekinthetők realiztikus elemeknek.³² Bársony Imre kapcsán már a regény elején szóba kerül a bánya hatos számú aknája, amelyben előbb az ötvenes évek elején, majd körülbelül egy évtizeddel később – a regénycselekmény kezdetét megelőző évben – is súlyos szerencsétlenség történt:

„– A hatos aknán, ahol tavaly is szerencsétlenség volt, ott történt abban az időben [ti. az ötvenes években] egy sajnálatos üzemi baleset. Egy nagyobb arányú baleset...

– Száz halottról beszélnek.

– Száz! Száz! Miért nem mindjárt millió!”³³

Az időpontok és a halálos áldozatok száma alapján feltételezhető, hogy a *Csapda* hatos aknájában történt katasztrófáknak két (különböző tatabányai aknában bekövetkezett) sújtólégrobbanás szolgált az alapjául. A korábbi baleset a magyar szénbányászat legsúlyosabb szerencsétlenségére, a tatabányai XII-es aknában 1950. december 30-án történt robbanásra utalhat, amely nyolcvanegy halálos áldozatot követelt.³⁴ A későbbi – a fikatív történetben Bársony Imre állítólagos letartóztatásához és végleges kegyvesztettségéhez vezető – robbanás helyszíne a Tatabányai Szénbányászati Tröszt XV/A aknája volt, ahol előbb 1962. május 11-én, majd másfél évvel később, 1963. december 4-én történt halálos baleset. Előbbiben heten,³⁵ utóbbiban huszonhatan veszítették életüket.³⁶ Az 1963-as robbanás éppen annak az időszaknak a kezdetére esik, amelyet Gáll István a tatabányai pártbizottságon töltött, logikusnak tűnik tehát a feltételezés, hogy a regénybeli hatos akna történetét az ekkori események ihlették. Ezt maga az író is megerősíti 1981-es, a számokat illetően pontatlan visszaemlékezésében:

„két nagy robbanás volt Tatabányán, az egyik az ötvenes években, egy szilveszterkor, amikor negyvenvalahány ember maradt a bányában, sújtólégrobbanás következtében. Amikor én ott voltam a pártbizottságon, 65-ben vagy 64-ben, volt egy másik komoly robbanás, aminek húszvalahány halottja volt. Az egyik aknát az akkori lehetőségek szerinti legmodernebb módon rendezték

be, és ezzel az igazán jó technikával, új technikával nem voltak hajlandók élni a bányászok. Nem is akartak menni dolgozni abba az aknába, mindig az volt a kényszerképzetük, hogy ott nem keresnek annyit. A vékony acélváz pedig nem tűnt számukra olyan biztonságosnak, mint a nagy, vastag fagerenda, ami folyton recsegett-ropogott a nagy földnyomás alatt. 61 És végül szinte kiprovokálták a robbanást az emberek. Hogy bebizonyítsák, tényleg nem jó ez.”³⁷

Az 1963-as sújtólégrobbanás körülményeinek³⁸ Gáll általi jellemzése lényegében összefoglalja magának a *Csapdá*nak a legfontosabb, az elbeszélés különböző szintjein felvetett dilemmáját: miért idegenkedünk az újdonságtól, korábbi nézeteink revideálásától – legyen szó akár technikai vívmányról, akár újfajta életvitelről, akár egy új politikai rendszerről? A munkásmozgalom „apostoli” nemzedékéhez tartozó Bársony Imre a szándékaiban tiszta, gondolkodásmódjában azonban maradi, emiatt pedig károsá vált funkcionáriusréteget testesíti meg a történetben, amelynek tagjai az elérendő célok hajszolása közben egy pillanatig sem vetettek számot a tevékenységükkel járó áldozatokkal. Gáll később így jellemzi regénye voltaképpen főszereplőjét:

„Maga a főhős, Bársony, ez az Imre bácsi nevezetű szörnyeteg ember az én nagybátyám, aki egy üzemnek volt az igazgatója. Az ő élete, vagy inkább jellemrajza az, amit ebben megírtam. Felbukkan később *Az öregben* is. Valamiképpen jellegzetesnek érzem az alakját, mert a magyar munkásmozgalom ezekkel a nehéz gondolkodású, fafejű, nagyon kemény emberekkel volt tele. A hatvanas évekig szinte ezek uralták a magyar pártot, hogy az egész Rákosi-rendszer létrejötte jórészt azon is múltott, hogy ilyen emberanyag volt hozzá. [...] Ez a típus nagyon foglalkoztatott.”³⁹

Akárcsak Fejes Endre, Sánta Ferenc vagy Csák Gyula fent említett műveiben, a *Csapdá*ban körvonalazódó elbeszélői álláspont is a változóban lévő korhoz történő alkalmazkodás, a célhoz vezető út „újratervezésének” szükségességét igyekszik alátámasztani. E probléma szimbolikus eseményévé válik az 1963-as tatabányai bányaszerencsétlenségről modellezett robbanás és annak kivizsgálása a *Csapda* elbeszélőjének gondolkodásában. S hogy a téma mennyire nem csak ebben a regényben került középpontba Gáll István életművében, arra bizonyítéku szolgálhatnak a *Csapda* és a Magos-ciklus darabjai (köztük a Gáll által is említett *Az öreg*) közötti tematikus kapcsolatok, amelyekről az alábbiakban teszünk említést.

A *Csapda* és a korábbi – Tatabányán játszódó, jellemzően a fiktív Magos család tagjait főszereplőjéül választó – Gáll-novellák közötti legfontosabb 62 egyezések a regény cselekményének idejére (vagyis a hatvanas évek elejére) kiöregedő egykori funkcionáriusok élettörténeteiben ismerhetők fel. Az imént idézett Gáll-visszaemlékezésből kiderül, hogy a szerző éppen ebben a „típusban” szerette volna megragadni az őt leginkább foglalkoztató kérdést, vagyis a (kortól független) elvűség és a (mindig az adott kortól függő) politikai taktika összeegyeztethetőségének problémáját. A Bársonyhoz hasonló idős káderek az elbeszélő szerint éppen alkalmazkodásra való képtelenségük, „nehéz gondolkodásuk” miatt veszélyeztetik az ország előrehaladását, erre szolgálnak bizonyítékul a több Gáll-műben is „újrahasznosított” történeteik.

Bársony Imre élettörténete részletekben derül ki a regény különböző „adatközlőinek” töredékes elbeszéléseiből. Bár nem a bányászvárosból származik, a századelőtől fogva részt vett a helyi munkásság bérharcában és a baloldali mozgalmak szervezésében. 1945 utáni hírnevét és pozícióját a háború éveit alapotta meg, „[n]egyvennégyben a Bányászbizottság helyi vezetője. Fegyveres csoport[ja] Bársony-brigád néven került be a párttörténetbe.”⁴⁰ Az említett titkos bizottságról egy későbbi fejezetben kiderül, hogy tagjai a közeli hegyekben bujkáltak, a német visszavonulás hátráltatása érdekében pedig „fel is robbantottak valami vasúti hidat.”⁴¹ A helyi Bányászbizottság megalakulása és a „szári híd” felrobbantásának motívuma egy korábbi Gáll-novellában, a *Törvényben* is megjelenik, amelyben viszont Bársony neve nem kerül elő, helyette öreg Magos lép fel a csoport vezetőjeként. Bársony és öreg Magos alakja a *Csapdában* jól elkülöníthető egymástól – utóbbi, mint látni fogjuk, mellékszereplőként fel is tűnik az egyik fejezetben –, ugyanakkor az előző példához hasonlóan vannak olyan esetek, amikor a *Csapdában* Bársonnyal megesett egykori történetek más Gáll-művekben nem hozzá, hanem Magoshoz kötődnek. Ilyen például Bársony élettársának halála a második világháború után, amely eseményt Kurucz, Bársony nevelt fiának elmondásából ismerhetjük meg: akárcsak a *Révben* című novellában, a pártmunkával elfoglalt férfinak itt sincs ideje az asszony halálos betegségével foglalkozni: „amikor kijöttünk, megálltunk a folyosón, azt mondja elszorult torokkal: nem lenne szabad magára hagynunk, az ágya mellett kellene ülni – de hát kinek van ideje erre...?! [...] Amire legközelebb bejöttünk a kórházba, már üres volt anyám ágya...”⁴² Bársony és Magos alakjának részleges azonosságára utal Gáll fent idézett megjegyzése is, miszerint ugyanaz a személy ihlette *Az öreg* címszereplőjét is, akit azonban ott nem Bársonynak hívnak.

A Magos-ciklus és a *Csapda* világának „átjárhatóságáról” a regényben említett helyszínek és nevek is tanúskodnak: a Lieber vendéglőről mint a helyi kommunista párt tagjainak 1945 utáni ideiglenes gyülekezőhelyéről itt is szó esik (vö. az *Ablak a múltba* című novellával),⁴³ akárcsak az osztrák származású, a marxizmus teljes irodalmával tisztában lévő és azt terjesztő Tignich bácsiról, aki a „proletárdiktatúra alatt a városi direktórium elnöke” volt,⁴⁴ a tanácskormány leverése után azonban előbb börtönbe került, szabadulását követően pedig kegyelemkenyéren élt a városon kívüli házában (vö. a *Békák esztendeje* és a *Törvény* című novellákkal). Sőt, öreg Magos személyesen is színre lép a *Csapda* tizenegyedik fejezetében, immár rögeszmés öregemberként, aki párnaponta betér a pártbizottságra „Már megint gázolt a maszek!” felkiáltással. Magos bácsi az újság baleseti krónikájában olvasott híradásokból a proletariátus módszeres kiirtására következtet, és minden alkalmat megragad arra, hogy figyelmeztesse a veszélyre a szerinte a régi elveknek hátat fordító, konformista pártvezetést. A narrátor számára Kurucz elmondásából derül ki, hogy Magos egykor fontos szereplője volt a helyi munkásmozgalomnak, kérelhetetlensége azonban egy idő után csak kárára volt a pártnak: 1919-ben lelőtt egy vidéki papot, aki a tanácskormány ellen hangolta a falubelieket, 1945-ben pedig a MÁK főmérnökét, akit a városban ért a szovjet csapatok bejövetele (vö. a *Törvény* című novellával). Kurucz az, aki Magos és Bársony kapcsán összefoglalja a Gáll által „nehéz gondolkodású, fafejű, nagyon kemény embereknek” nevezett régi mozgalmárok és a hatvanas évek „szövetségi politikájának” inkompatibilitásának alapvető okát:

„[Magos szerint a] politika megrohasztja az embereket, csak egy proletár politika van: a pisztoly! Keserűségében még azt is mondta egyszer Bársonyról: két embert nem szabad megölni, csak kétszázat...! Pedig barátok voltak valamikor. Talán hasonlítottak is egymásra. De benne csak Bársony keménysége volt meg, más semmi tulajdonsága. Mint a kő, olyan ember ez a Magos! Mint a kő!”⁴⁵

Magos bácsi a címszereplője *Az öreg* című, 1975-ben megjelent, de ugyancsak a hatvanas években játszódó kisregénynek is, amely a férfi sorsát illetően a *Csapda* folytatásaként is olvasható. Itt is feltűnik Kurucz, aki – megelégedve az általa nagyra tartott Magos lassú agóniáját és folyamatos látogatásait a pártbizottságon – nyugdíjas állást szerez „az öregnek” a bányatröszt egyik legtávolabbi pontján, a Szár közelében található gödrösi szivattyúházban. Lényegét tekintve *Az öreg* sem szól másról, mint az egy évtizeddel korábban megjelent *Csapda*: a kamaradrámába illő szituáció (egy idős, sokat látott

kommunista pártmunkás és egy fiatal, nem túl ambiciózus, leszázalékolt bányász él összezárv a civilizációtól távoli szivattyúházban) a világ folyamatos változásának felismerésére vezeti a szereplőket a történet végére. A mellékszerepben feltűnő Kurucz itt is megemlíti Tignich bácsi és Bársony – a
64 korábbi Gáll-novellákból ugyancsak ismert – közös történetét,⁴⁶ az 1940-es bányászstrájkot, sőt Tignich (Tigris) Gyusza – az *Égi küldött* című novellában is megírt – 1956-os haláláról is szó esik a kisregényben.⁴⁷

A Magos-ciklus záródarabjának tekinthető *Az öreg*, valamint a fent említett példák alapján az ugyancsak a ciklushoz sorolható *Csapda* cselekménye tehát egyaránt a Gáll Istvánt egész életében erősen foglalkoztató probléma, a közelmúltbeli történelmi tragédiák emlékének „megszüntetve megőrzése”, valamint az azokból levonható megfelelő következtetések szükségessége (egyszersmind problematikussága) körül forog. Az életmű központi témájának tekinthető dilemma Gáll életútjára gyakorolt hatásának bővebb bemutatása szétfeszítené e munka kereteit, a felhozott példák azonban talán bizonyítékkal szolgálnak az államszocialista Magyarországon hivatalossá vált történelemkép személyes történelemképpé lényegülésének – a korban egyáltalán nem egyedi – esetére.

¹ Részlet a szerző idén megjelenő, „nem szabadulhatok” című, *Gáll István Tatabányája* alcímű kötetéből.

² Az interjú Pacsek Józsefné készítette a Petőfi Irodalmi Múzeum számára, az eredeti hangfelvételek lelőhelye: PIM Médiatár, OR963, OR964, OR967, OR942, OR942/2, OR1061. A beszélgetés szerkesztett változata kötetben is megjelent: GÁLL István, *Életem, műveim: Részletek 1981–1982* = G. I., *Éjszakai csöngetés*, vál., szerk. CSONTOS Sándor, MÓDOS Péter, Bp., Szépirodalmi, 1984, 361–444. Az itt közölt szöveg nagyrészt megegyezik az interjú írógéppel készített – ugyancsak a PIM Médiatárában található – leiratával, vannak azonban olyan részei a beszélgetésnek, amelyek valószínűleg személyes és/vagy politikai érzékenységük miatt nem kerülhettek be a kötetbe. Munkámban a könyvnyelvi visszakereshetőség érdekében a kötetbeli szövegre hivatkozom, a kihagyott szövegrészek említésekor pedig feltüntetem az interjú eredeti leiratának oldalszámait.

³ *Uo.*, 405.

⁴ Érdekes megoldása a regénynek, hogy az elbeszélő és a szereplők többször is említik ugyan Tatabányát, de mindig mint „külső” referenciapontot, vagyis mint olyan várost, amely nem azonos a történet helyszínével. A városrészek és a földrajzi adottságok bemutatása azonban igencsak beszédesebb, például: „Ez a város – hasonlóan Doroghoz, Komlóhoz, Tatabányához – az ország egyik nagy kiterjedésű szénmedencéje fölül épült, két, V-alakban kinyíló hegyvonulat közé. A völgy felső csúcsában a múlt század végéről való az első házcsoport, az Öregtelep. Sorban utána, végig a völgy hosszában: Ótelep, Mésztelep, Újtelep és Tisztviseelő-telep. Aztán már külön nevet se adtak: hatos, hetes, nyolcas telep. A hegyek közül kinyúlva, lent a síkságon, az ötvenes években alapított Újváros és Kertváros.” (GÁLL István, *Csapda*, Bp., Szépirodalmi, 1966, 12.)

⁵ *Uo.*, 195–196.

⁶ *Uo.*, 11.

⁷ Például: FARAGÓ Vilmos, *Politika, erkölcs, irodalom*, Élet és Irodalom, 1967. február 11., 7.; ERKI Edit, *Gáll István*: *Csapda*, Társadalmi Szemle, 1967/6, 134–136.; GYURKÓ László, *Gáll István*: *Csapda*, Új Írás, 1967/2, 125–126.; DANYI Gábor, *Gáll István*: *Csapda*, Palócföld, 1967/2, 92–94.; SZÉKELYHIDI Ágoston, *Gáll István*: *Csapda*, Kritika, 1967/4, 52–53.

⁸ BÉLÁDI Miklós, *A regényről*, Kritika, 1967/3, 8.

⁹ FARAGÓ, i. m.

¹⁰ SZÉKELYHIDI, i. m., 52.

¹¹ GYURKÓ, i. m., 126.

¹² R. TAKÁCS Olga, *Gáll István = A magyar irodalom története 1945–1975*, szerk. BÉLÁDI Miklós, RÓNAY László, III/2, *A próza és a dráma*, Bp., Akadémiai, 1990, 1051.

¹³ Vö. például: „Fejes Endre 1962-ben, a Magvető Kiadónál megjelent *Rozsdatemetőjét* hatalmas olvasói érdeklődés és kritikai visszhang fogadta. A kötetről a kortárs recepcióban számtalan cikk született; az óriási sikert mutatja, hogy több egymás utáni kiadása szinte azonnal elfogyott, a legkülönbözőbb társadalmi rétegeket megszólító lapok hasábjain társadalmi vita folyt a regényről, amelyet számos nyelvre lefordítottak.” (KALAVSZKY Zsófia, *Az ötvenéves Rozsdatemető*, Literatura, 2012/2, 170.)

¹⁴ FEJES Endre, *Rozsdatemető*, Bp., Magvető, 1964^a, 11.

¹⁵ *Uo.*, 327–328.

¹⁶ GÁLL, *Életem, műveim*, i. m., 408.

¹⁷ *Uo.*

¹⁸ CSÁK Gyula, *Mélytengeri áramlás*, Bp., Magvető, 1963, 148.

¹⁹ *Uo.*, 239.

²⁰ A *Mélytengeri áramlás* elbeszélője egy helyen utal a „tényfeltáró irodalom” aktualitását és szükségességét kinyilvánító, 1962-es SzKP-kongresszusra: „hangoztattam, hogy bátrabban kellene itt Magyarországon is a XXII. kongresszus szellemében előbbre mennünk, hogy nagyobb teret kellene engednünk többek között az irodalom tényfeltáró tevékenységének.” (*Uo.*, 186.) A XXII. kongresszus irodalmi vetületeinek korabeli összefoglalását lásd: CSALA Károly, *A XXII. kongresszus hatása a szovjet irodalmi életre*, Világirodalmi Figyelő, 1962/2, 189–194. (Az itt megfogalmazott fő célkitűzést így foglalja össze a szerző: „Az irodalmi fejlődés gyakorlati-módszerbeli problémáinak és a jövő elméleti problémáinak tisztázása és megvédése elválaszthatatlanok a jelen és a közelmúlt társadalmi változásainak értékelésétől. Magyarán: a *politikai tapasztalatok közvetlen, gyors felhasználásáról van szó az irodalom és általában a művészet területén.*” – *Uo.*, 189. Kiemelés az eredetiben.)

²¹ GÁLL, *Csapda*, i. m., 7.

²² *Uo.*, 9.

²³ Gáll a regényben ábrázolthoz hasonló atmoszférát idéz fel a tatabányai pártbizottságon eltöltött időszakról szóló visszaemlékezésében: „Ez a másfél év, amíg lent voltam Tatabányán, a pártbizottságon, tulajdonképpen az is unalmasnak tűnt. Bementem délelőtt, órákon át ültem. Bejöttek különböző öreg bácsik, akikkel beszélgetni kellett, borzasztó butaságokat mondtak folyton, de hát végig kellett őket hallgatni. Egy ilyen városi pártbizottság olyan, mint egy nagy gyóntató iroda, ide bárki bejöhet, végig kell hallgatni, és csak bólogatni lehet. Hát persze, miután ez a legunalmasabb, ezt mindig rám nyomták. Különböző értekezletekre kellett menni, untam őket. Ültem és untam. Még ha én beszéltem, azt is untam.” (GÁLL, *Életem, műveim*, i. m., 404.)

²⁴ „Mert bármi jelenthetett bármit. A jelentés kontextus kérdése, a kontextus a jelentéselvárás, a jelentéselvárás pedig műveltség és világnézeti intenció kérdése volt.” (GYÖRGY Péter, *Mindennapi eset = Gy. P., A hatalom képzelete: Állami kultúra és művészet 1957–1980 között*, Bp., Magvető, 2014, 24. Kiemelés az eredetiben.)

²⁵ GÁLL, *Csapda*, i. m., 234.

²⁶ *Uo.*, 61.

²⁷ *Uo.*, 61–62.

²⁸ *Uo.*, 161.

²⁹ A Krassóról szóló rész a PIM Médiatárában, az interjúból készült leirat 110. oldalán olvasható. Krassó György alakja egyébként Gáll *A napimádó* című regényének Gyurijában is felismerhető.

³⁰ Még egy személyes(kedő) adalék a furcsa szerelmi történethez Gáll Vera memoárjából: „Érdekes volt a párhuzam Krassó György és Gáll között az ismerkedésünkkor. Krassót egy barátnőm mutatta

be a strandon, hazakísért és az úton beszélgetve én azt mondtam, hogy már nem tartom Rákosit kommunista népzévrnek. Erre Krassó: »Ha nem lennél ilyen szép kislány, most rögtön behajítanálak a Dunába.« / Gáll-lal egy dunai evezésem találkoztam (ebből született a *Kétpárevezős szerelem*), hazakísérés közben valami politikai kérdésen összevesztünk és tréfásan egymásnak jó akasztást kívánva elváltunk. / Krassó egy hét múlva megkérte a kezem, mire én kidobtam, mert ebből is látható volt, hogy nem normális.” (GÁLL Vera, *Egy nagy szerelem apró morzsái*, s. a. r. MARÓTI István, Bp., Tricolor, 2009, 54.)

66

³¹ GÁLL István, *Obszitosok* = G. I., *Csapda*, i. m., 311.

³² Gáll saját bevallása szerint mindössze „egy öreg, féllábú vagy félfkarú portás” életét írta meg „úgyahogy” a pártbizottságon hallott történetek közül (a *Csapda* negyedik fejezetében). Rajta kívül azonban egy másik, Tatabányán a mai napig ismert személyt is megemlít: „A könyvben volt még egy elég távoli mintakép, most, hogy meghalt, elmondhatom. Szerepelt egy mérnök benne, akinek tényleg az élete is és a leélt események is – amennyire én tudtam rekonstruálni, vagy elképzelni – hasonló lehetett ahhoz, amit írtam. A helyi bányatröszt vezetője, akit Gál Istvánnak hívtak, különben most egy éve halt meg. Folyton félttem, hogy egyszer elolvassa a könyvet és magára ismer. [...] Nagyon okos, de hideg értelmiségi típus volt ez a Gál. Ismertem őt, néhányszor fölhozott Pestre autóval, mert ő itt lakott Pesten és minden este hazajött, és néha engem is elhozott.” (GÁLL, *Életem, műveim*, i. m., 407.) A *Csapda* tizenkettedik fejezetében egy társasági eseményen éppen csak feltűnik egy Rohr Kálmán nevű, „vékony aranykeretes szemüvegű, energikus arcú férfi”, „a volt trösztigazgató”, akinek az unokaöccse foglalja össze az élettörténetét az elbeszélőnek. Feltehetőleg Rohr Kálmán lehet az, akit Gáll István Gál Istvánról mintázott. (GÁLL, *Csapda*, i. m., 141–150.) Gál István életéről és munkásságáról lásd: RAVASZ Éva, *Gál István 1917–1979: Egy bányaigazgató portréja*, Tatabánya, Tatabányai Bányász Hagyományokért Alapítvány, 2004.

³³ GÁLL, *Csapda*, i. m., 16.

³⁴ A *bánya- és energiaügyi minisztérium jelentése az 1950. december 30-i tatabányai bányászszerecsétlenségről*, Szabad Nép, 1951. január 13., 2.

³⁵ *Nagy részvét mellett eltemették a szerencsétlenül járt tatabányai bányászokat*, Komárom Megyei Dolgozók Lapja, 1962. május 16., 4.

³⁶ *Sújtóléggrobbanás a tatabányai XV/a aknában: 26 bányász életét vesztette*, Komárom Megyei Dolgozók Lapja, 1963. december 7., 1.

³⁷ GÁLL, *Életem, műveim*, i. m., 406–407.

³⁸ A baleset kivizsgálásáról szóló kormányhatározatot lásd: MNL-OL-XIX-A-83-b 3138/1962.

³⁹ GÁLL, *Életem, műveim*, i. m., 405–406.

⁴⁰ GÁLL, *Csapda*, i. m., 13.

⁴¹ *Uo.*, 42.

⁴² *Uo.*, 113.

⁴³ *Uo.*, 97.

⁴⁴ *Uo.*, 94.

⁴⁵ *Uo.*, 136.

⁴⁶ GÁLL István, *Az öreg* = G. I., *Két regény: A ménészgazda – Az öreg*, Bp., Magvető – Szépirodalmi, 1980, 366.

⁴⁷ *Uo.*, 375. Gáll egyébként a *Csapdában* és *Az öregben* egyaránt rezonőrszerepben fellépő, mindig higgadtságot sugárzó és a párt aktuális irányvonalát jól ismerő és alkalmazó Kurucz „való életbeli” mintájáról is említést tett a vele készült PIM-interjúban: „Kurucz pedig szintén nem tatabányai figura, hanem a katonaságnál volt főhadnagyom, akivel én nagyon jóban voltam, és akiről furcsa módon a honvédségi írásaimban soha nem írtam. [...] Rendkívül humánus gondolkodású, okos. Angyalföldi gyári munkásból lett főhadnagy, s én nagyon jóban voltam vele, mondhatom, szinte apámként szerettem ezt a Kuruczot.” (GÁLL, *Életem, műveim*, i. m., 406.)